

Γεωγραφίες

Αρ. 20 (2012)

Γεωγραφίες, Τεύχος 20, 2012

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ

ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 2012 - ΤΕΥΧΟΣ 20

Αντέξαμε
20 τεύχη!

ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΠΙΚΩΝ ΑΓΟΡΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Δημήτρης Καλλιώρας, Γιώργος Κανδύλης, Νίκος
Κρομυδάκης, Παναγιώτης Πανταζής*

ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΠΙΚΩΝ ΑΓΟΡΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

Δημήτρης Καλλιώρας,¹ Γιώργος Κανδύλης,² Νίκος Κρομυδάκης,³ Παναγιώτης Πανταζής⁴

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν άρθρο καταγράφεται η χωρική διάρθρωση των τοπικών αγορών εργασίας στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας μέσω του εντοπισμού, με μια ενιαία μέθοδο, τόσο των πόλων απασχόλησης όσο και των ορίων της επιρροής τους. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται τα δεδομένα των μετακινήσεων για εργασία μεταξύ των 1.034 ΟΤΑ της χώρας, όπως προκύπτουν από τα στοιχεία της εθνικής απογραφής του έτους 2001. Το σχήμα που προκύπτει αναδεικνύει τις λειτουργικές σχέσεις μεταξύ των επιμέρους χωρικών ενοτήτων, με τρόπο που καθιστά φανερό το γεγονός ότι οι τοπικές αγορές εργασίας δεν είναι κατ' ανάγκην ανεξάρτητα χωρικά σύνολα. Αντίθετα, η συνάρθρωσή τους περιλαμβάνει αλληλεξαρτήσεις, ομαδοποιήσεις, επικαλύψεις και ασυνέχειες, οι οποίες είναι δυνατό να κατανοηθούν υπό το πρίσμα της χωρικής ιεραρχίας που αναπτύσσεται μεταξύ διαφορετικών χωρικών ενοτήτων.

Delineation of local labour markets in Greece on the basis of travel-to-work flows

Dimitris Kallioras, George Kandylis, Nicos Kromidakis, Panagiotis Pantazis

ABSTRACT

The paper investigates the spatial organization of the local labour markets in Greece, in order to identify, using a single method, the poles of employment and the boundaries of their influence. For this purpose, the travel-to-work flows for the 1,034 Municipalities of the country, as derived from the year 2001 national census, are utilized. The emerging pattern reveals functional relationships among spatial units, in a way that stresses the existing spatial interdependences. Connections among units include interrelations, clusters, overlapping and discontinuities that can be better understood under the prism of spatial hierarchy.

Εισαγωγή

Η οργάνωση του χώρου αποτελεί δυναμική αντανάκλαση των δομών της κοινωνίας και, κατά συνέπεια, όργανο παρατήρησης της εξέλιξής της. Ταυτόχρονα, όμως, αποτελεί και η ίδια καθοριστικό προσδιοριστικό στοιχείο των οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες (Soja 1980, Massey 1984, Dear και Wolch 1989). Πέρα από τα σταθερά σημεία και τις παγιωμένες χωρικές διευθετήσεις, συστατικό στοιχείο της χωρικής οργάνωσης αποτελούν οι ποικίλες υλικές και άυλες ροές οι οποίες ακολουθούν τη δομή καθιερωμένων δικτύων ενώ ταυτόχρονα τα αναπροσδιορίζουν διαρκώς (Hannam κ.ά. 2006).

Μεταξύ των ποικίλων ειδών ροών (αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων, πληροφοριών, ανθρώπων), οι επαναλαμβανόμενες μετακινήσεις για εργασία, αυτονόητη συνέπεια του ιστορικού διαχωρισμού μεταξύ τόπου εργασίας και κατοι-

1 Επίκουρος Καθηγητής (υπό αναμονή τοποθέτησης), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

2 Ερευνητής Δ' Βαθμίδας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

3 Υποψήφιος διδάκτορας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

4 Υποψήφιος διδάκτορας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

κίας (Vance 1960), εγείρουν σημαντικούς προβληματισμούς σχετικά με το σχεδιασμό και την οργάνωση του χώρου (Ντυκέν και Κακλαμάνη 2009), κατέχοντας κεντρική θέση ως προς την ανίχνευση της διάρθρωσης των αγορών εργασίας. Οι μετακινήσεις για εργασία έχουν πολύ συχνά χρησιμοποιηθεί στη διεθνή (και πρόσφατα στην ελληνική) βιβλιογραφία ως βασικό κριτήριο προσδιορισμού είτε των ορίων επιρροής αστικών/μητροπολιτικών κέντρων στον περιαστικό και εξωαστικό χώρο, με στόχο τον προσδιορισμό λειτουργικών (αστικών) περιφερειών, είτε, σε μία διαφορετική κατεύθυνση, των ορίων μεταξύ διακριτών *τοπικών αγορών εργασίας* (ΤΑΕ).

Στην παρούσα εργασία καταγράφεται η χωρική διάρθρωση των ΤΑΕ στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας, μέσω του εντοπισμού, με μια ενιαία μέθοδο, τόσο των πόλων απασχόλησης όσο και των ορίων της επιρροής τους. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται τα δεδομένα των μετακινήσεων για εργασία μεταξύ των 1.034 Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) της χώρας,⁵ ⁶ όπως προκύπτουν από τα στοιχεία της εθνικής απογραφής η οποία διενεργήθηκε το έτος 2001 (ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ 2005). Τα εν λόγω στοιχεία αναφέρονται στον μόνιμο πληθυσμό και αφορούν ταυτόχρονα τις ημερήσιες και εποχικές μετακινήσεις για εργασία, καθώς τα δεδομένα της απογραφής δεν επιτρέπουν τη σχετική διάκριση.⁷ Σημειώνεται ότι η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) –πρώην Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΣΥΕ)– δεν είχε συλλέξει στοιχεία αναφορικά με τις μετακινήσεις για εργασία στις προηγούμενες απογραφές τις οποίες διενέργησε.

Αυτή η μεθοδολογική επιλογή και ο τρόπος με τον οποίο επιλέγεται να εφαρμοστεί εντάσσεται ασφαλώς σε μία παράδοση η οποία αντικρίζει τον *χωρικό καταμερισμό της εργασίας* ως κεντρικό στοιχείο της οικονομικής γεωγραφίας. Επιπλέον συνδέεται με την προβληματοποίηση των εκάστοτε ορίων των περιφερειών ή των τόπων που, ως αποτελέσματα κοινωνικών σχέσεων, δεν θα πρέπει να θεωρούνται εκ των προτέρων δεδομένα (Allen κ.ά. 1998). Ωστόσο ο στόχος της εργασίας περιορίζεται στη διατύπωση μιας συγκεκριμένης μεθοδολογικής πρότασης για την οριοθέτηση των τοπικών αγορών εργασίας στη βάση των μετακινήσεων των εργαζόμενων. Ορισμένες μόνο νύξεις πραγματοποιούνται σε σχέση με το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο η προτεινόμενη μέθοδος εντάσσεται και σε σχέση με άλλα ζητήματα της τοπικής οικονομικής διαφοροποίησης στην εξέταση των οποίων θα μπορούσε αυτή να φανεί συμπληρωματικά χρήσιμη.

Από την άλλη μεριά, η χωρική διάρθρωση των τοπικών αγορών εργασίας είναι ζήτημα αρκετά πιο σύνθετο από την απλή κατάτμηση μίας επιφάνειας σε διακριτές και αυτοτελείς επιμέρους ενότητες. Μία τέτοια προσέγγιση παραγνωρίζει το γεγονός ότι η χωρική διάρθρωση δεν αφορά απλώς τη *διάκριση* των ενοτήτων, αλλά και τη *διάταξη* αυτών των ενοτήτων σε μία χωρική ιεραρχία, όπως και τον εντοπισμό περιοχών, όπου η διάκριση δεν είναι προφανής, λόγω της *ταυτόχρονης συμμετοχής* τους σε περισσότερες της μίας ενότητας. Στην απλούστερη περίπτωση είναι αρκετό να διακρίνει κανείς ότι π.χ. στο κέντρο της μητροπολιτικής περιφέρειας της Αθήνας και στη βιομηχανική ζώνη του Θριασίου αναπτύσσονται δύο διακριτές τοπικές αγορές εργασίας και να εντοπίσει τα όριά τους. Η προτεινόμενη μέθοδος επιχειρεί όμως να περιγράψει επιπλέον την ιεραρχική σχέση ανάμεσα στις δύο τοπικές αγορές εργασίας και να εντοπίσει αλληλεπικαλύψεις των ορίων τους.

5 Η αναφορά γίνεται στους ΟΤΑ οι οποίοι υφίσταντο κατά το έτος της απογραφής (2001), όπως είχαν διαμορφωθεί κατά την προγενέστερη μεταρρύθμιση της διοικητικής διαίρεσης της επικράτειας, υπό τον τίτλο «Σχέδιο Καποδίστριας» (Βουλή των Ελλήνων 1997, Ν. 2539/97).

6 Είναι σαφές ότι η επιλογή του χωρικού επιπέδου στο οποίο εφαρμόζεται η προτεινόμενη μέθοδος δύναται να επηρεάζει το χωρικό πρότυπο της οριοθέτησης των ΤΑΕ. Πρόκειται για το γνωστό πρόβλημα της μετατρεψιμότητας των χωρικών δεδομένων (Arbia 1989, Brühlhart και Traeger 2003). Πάντως, το επίπεδο των ΟΤΑ είναι το χαμηλότερο στο οποίο διατίθενται δεδομένα σχετικά με τον τόπο εργασίας των απογραφόμενων.

7 Το σχετικό ερώτημα της απογραφής αφορά τον τόπο εργασίας των απογραφόμενων και όχι τη συχνότητα της μετάβασής τους από τον τόπο μόνιμης κατοικίας στον τόπο εργασίας.

Επισκόπηση της βιβλιογραφίας

Στην «παραδοσιακή» (α-χωρική) οικονομική θεώρηση, η οριοθέτηση των τοπικών αγορών (εργασίας) είτε αναφέρεται ασαφώς είτε θεωρείται ζήτημα ελάσσοнос σημασίας (Goodman 1970, Clark και Gertler 1983). Ωστόσο, η γεωγραφική διάσταση των χαρακτηριστικών της παραγωγικής διαδικασίας και του εργατικού δυναμικού (Goodman 1970, Rossi 1980) συνεπάγεται καταταμήσεις των αγορών εργασίας που θέτουν εμπόδια –αλλά και δημιουργούν ευκαιρίες– στην κινητικότητα των (δυσνητικά) απασχολουμένων (Blanchard και Katz, 1992, Decressin και Fatás 1995), καθιστώντας την οριοθέτηση των αγορών εργασίας αναγκαία (Ευστράτογλου 2004· 2006). Βεβαίως, το γεγονός ότι οι θεωρίες του χώρου αναπτύχθηκαν, σε μεγάλο βαθμό, χωριστά από τις οικονομικές θεωρίες έχει οδηγήσει στην ελλιπή κατανόηση της έννοιας των ΤΑΕ (Ευστράτογλου 1998).

Αν και δεν υφίσταται κάποιος κοινά αποδεκτός ορισμός των ΤΑΕ (Goodman 1970, Horan και Tolbert 1984), η συζήτηση έχει συχνά εστιαστεί στους περιορισμούς τους οποίους θέτει η απόσταση στην προσφορά και στη ζήτηση εργασίας. Η αρχική ιδέα είναι ότι προκειμένου η μετακίνηση για εργασία να υπερβαίνει κάποιο κρίσιμο όριο απόστασης (Kerr 1954) απαιτείται η παροχή επιπρόσθετων κινήτρων (πέρα από τα κίνητρα τα οποία παρέχει η απασχόληση καθαυτή). Με αυτό τον τρόπο, οι (αρχικά μη αποδεκτές) επιβαρύνσεις (κατανάλωση χρόνου, μεταφορικό κόστος), τις οποίες συνεπάγεται η μετακίνηση για εργασία –συνέπεια της απόφασης για μη (μόνιμη) αλλαγή του τόπου κατοικίας– αντισταθμίζονται (Smart 1981).

Είναι προφανές ότι η διερεύνηση των μετακινήσεων ανάμεσα στους τόπους εργασίας και τους τόπους κατοικίας και των αποστάσεων που αυτές διαγράφουν δεν εξαντλεί το ζήτημα του χωρικού καταμερισμού της εργασίας. Αυτός προκύπτει από (και ταυτόχρονα αποτυπώνει) μια σειρά από διαπλεκόμενους παράγοντες, καθοριστικούς για την κατά τόπους διαφοροποίηση της οικονομικής διάρθρωσης, όπως η τοπική κλαδική εξειδίκευση και η παραγωγική βάση, τα χαρακτηριστικά και οι εμπειρίες του εργατικού δυναμικού, το κόστος της εργασίας, η σύνθεση του κεφαλαίου, το τοπικό θεσμικό πλαίσιο και το ευρύτερο τοπικό πλαίσιο ρύθμισης (Βαΐου και Χατζημιχάλης 1997, Peck και Theodore 2010). Συνδέεται άλλωστε με ζητήματα όπως η δυναμική της άνισης ανάπτυξης, ο έμφυλος και ο εθνοτικός καταμερισμός εργασίας, η κουλτούρα της εργασίας, ο συνδικαλισμός κ.ο.κ., σε μια σειρά από επάλληλες κλίμακες που υπερβαίνουν το τοπικό ή εντάσσονται σε αυτό, από το ανθρώπινο σώμα μέχρι το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Οι τοπικές αγορές εργασίας δεν είναι ποτέ το απλό άθροισμα ατομικών συμπεριφορών, αλλά *κοινωνικοί χώροι*, εν μέρει θεσμοθετημένοι εν μέρει ρυθμιζόμενοι από καθεστώτα ρύθμισης, ποτέ σε κατάσταση σταθερότητας, αλλά πάντοτε μεταβαλλόμενοι και δυναμικοί (Peck και Theodore 2010).

Από τεχνικής πλευράς, η βιβλιογραφία η οποία εμπίπτει στη θεματική της οριοθέτησης ΤΑΕ βάσει των μετακινήσεων για εργασία επηρεάστηκε ιδιαίτερα από την προσέγγιση του Smart (1974),⁸ ο οποίος οριοθέτησε τις ΤΑΕ της Μεγάλης Βρετανίας χρησιμοποιώντας δεδομένα της απογραφής του 1961. Χωρίς να παραβλέπει τη σπουδαιότητα άλλων κριτηρίων (όπως π.χ. το μέγεθος [η ενδο-χώρα] μιας περιοχής, η πιθανή ύπαρξη «μη μετακινήσιμων» εθνοτικών ομάδων, η πιθανά εξαιρετικά μεγάλη, ως προς τον εθνικό μέσο όρο, τοπική ανεργία), ο

8 Από τις προγενέστερες εργασίες, οι εργασίες των Myers και Shultz (1951) και των Wilcox και Sobel (1958) είναι, πιθανότατα, οι πιο σημαντικές.

Smart αναγνωρίζει ως σημαντικότερο κριτήριο οριοθέτησης ΤΑΕ την *αυτοτέλεια* (self-containment) μιας περιοχής. Ο βαθμός αυτοτέλειας καθορίζεται, κατά τον Smart, από το ποσοστό των απασχολουμένων κατοίκων μίας περιοχής οι οποίοι απασχολούνται στην ίδια περιοχή και από το ποσοστό των ημερησίως απασχολουμένων σε μία περιοχή οι οποίοι δεν είναι εγκατεστημένοι εκεί.

Την ίδια περίοδο αλλά χρησιμοποιώντας μία διαφορετική προσέγγιση, οι Hall κ.ά. (1973) προχώρησαν στον προσδιορισμό «μητροπολιτικών οικονομικών περιοχών εργασίας». Αυτές ορίστηκαν στη βάση ενός πυρήνα που ικανοποιούσε ορισμένα κριτήρια μεγέθους, πυκνότητας πληθυσμού και χωρικής συνεκτικότητας και σε δύο διαδοχικούς δακτυλίους που αναπτύσσονταν γύρω από τον πυρήνα, ανάλογα με την ένταση των μετακινήσεων για εργασία προς αυτόν.

Τις προαναφερθείσες εργασίες διαδέχθηκαν αρκετές άλλες όπως, ενδεικτικά, του Carmichael (1978), του Smart (1981), των Coombes και Openshaw (1982) και των Coombes κ.ά. (1986) για τη Μεγάλη Βρετανία, του van der Laan (1991) και των van der Laan και Schalke (2001) για την Ολλανδία, του Kristensen (1998) για τη Δανία, των Papps και Newell (2002) για τη Νέα Ζηλανδία, των Cavailhès κ.ά. (2004) για τη Γαλλία και του Prodromidis (2009) για την Κύπρο.

Στην Ελλάδα, η ανάγκη οριοθέτησης ΤΑΕ έχει επισημανθεί από τον Ευστράτογλου (2006). Η σχετική βιβλιογραφία έχει, μέχρι στιγμής, να επιδείξει την εργασία του Προδρομίδη (2008)⁹ ο οποίος επιχειρήσε να οριοθετήσει ΤΑΕ βάσει των μετακινήσεων για εργασία, χρησιμοποιώντας δεδομένα της απογραφής του έτους 2001.¹⁰ Σύμφωνα με τον Προδρομίδη (2008: 12-13), με μια συλλογιστική παρόμοια με αυτή του Smart, «ενσωματώνονται σε κάποιον οικιστικό πυρήνα γειτονικές οικιστικές μονάδες εφόσον:

1. ο λόγος του αριθμού των εργαζομένων κατοίκων μιας περιοχής (Α) που πηγαиноέρχονται σε μια άλλη περιοχή (Β) προκειμένου να εργαστούν, προς το σύνολο των κατοίκων της περιοχής (Α), υπερβαίνει κάποιο κρίσιμο μέγεθος ή/και,
2. ο λόγος του αριθμού των εργαζομένων που μεταβαίνει σε μια περιοχή (Α) από μια άλλη περιοχή (Β), προς το σύνολο των εργαζομένων στην περιοχή (Α), υπερβαίνει κάποιο κρίσιμο μέγεθος.

Η εν λόγω διαδικασία επαναλαμβάνεται έως ότου διαπιστωθεί ότι οι ροές των ατόμων των ανένταχτων οικιστικών μονάδων προς/από τη συνάθροιση που απαρτίζει την οικονομική ζώνη του οικιστικού πυρήνα είναι χαμηλές. Όσες οικιστικές μονάδες δεν περιλαμβάνονται στην εν λόγω οικονομική ζώνη αποτελούν ή υπάγονται σε διαφορετικές αγορές εργασίας». Στη βάση αυτής της μεθοδολογίας, ο Προδρομίδης προσδιόρισε 667 ΤΑΕ στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας.

Η κριτική η οποία δύναται να ασκηθεί στην εν λόγω προσέγγιση, δίχως να παραγνωρίζεται η εν γένει σπουδαιότητά της, είναι ότι ο προσδιορισμός των ΤΑΕ στην Ελλάδα προκύπτει ως αποτέλεσμα της κατάτμησης της ελληνικής επικράτειας σε ανεξάρτητες χωρικές ενότητες. Το ενδεχόμενο της ταυτόχρονης υπαγωγής κάποιας περιοχής σε διαφορετικές οικονομικές ζώνες –αυτό συμβαίνει σε δύο περιπτώσεις– χαρακτηρίζεται «οιονει προβληματικό» (Προδρομίδης 2008: 13). Αγνοείται, συνεπώς, το γεγονός ότι είναι δυνατό (και μάλλον αναμενόμενο) οι ΤΑΕ να επικαλύπτονται, να συμπληρώνονται και να αλληλεπιδρούν.

Γενικότερα, «η παραδοσιακή» μεθοδολογία προσεγγίζει το ζήτημα των ορίων των ΤΑΕ επιδιώκοντας τη συνένωση (μέσω του κριτηρίου της έντασης των μετακινήσεων) χωρικών ενοτήτων οι οποίες θεωρούνται καταρχήν ιεραρχικά ισο-

9 Βλ. και την αντίστοιχη ξενόγλωσση έκδοση (Prodromidis 2010).

10 Χρησιμοποιώντας τα ίδια δεδομένα, οι Αρβανιτίδης και Δωρής (2011) επιχειρούν να προσδιορίσουν τις «λειτουργικές αστικές περιοχές» στην ελληνική επικράτεια, και οι Φώτης και Κακλίδης (2009) επιχειρούν να προσδιορίσουν τους παράγοντες των διανομαρχιακών μετακινήσεων για εργασία και των διαδημοτικών μετακινήσεων για κατοικία.

δύναμες. Με τον τρόπο αυτό εντοπίζεται μεν η λειτουργική διασύνδεση δύο ή περισσότερων ενοτήτων, χωρίς όμως να διευκρινίζεται το συγκεκριμένο είδος αυτής της διασύνδεσης. Για παράδειγμα η διασύνδεση μιας προαστιακής περιοχής κατοικίας με το κέντρο μίας αστικής περιοχής καταλήγει να παρουσιάζεται με τον ίδιο τρόπο όπως η διασύνδεση μεταξύ δύο περιοχών του αγροτικού χώρου.

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται η οριοθέτηση ΤΑΕ στην ελληνική επικράτεια λαμβάνοντας υπόψη εξ αρχής τις ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των χωρικών ενοτήτων. Η θέση των ενοτήτων στην ιεραρχία ορίζεται με βάση κριτήρια που αφορούν:

1. το μέγεθος του απασχολούμενου πληθυσμού, και
2. το είδος των ροών μετακίνησης (προσέλκυση και συγκράτηση απασχολουμένων).

Οι διαμορφωμένες χωρικές ενότητες διακρίνονται σε εκείνες που αποτελούν πόλους απασχόλησης διαφορετικών τάξεων (ενότητες που πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια μεγέθους, συγκράτησης και προσέλκυσης) και σε εκείνες που, εφόσον δεν συνιστούν πόλους απασχόλησης, δύνανται να αποτελέσουν τμήμα των λειτουργικών περιφερειών των εν λόγω πόλων απασχόλησης. Με τον τρόπο αυτό αποτυπώνονται, τελικά, ΤΑΕ οι οποίες περιλαμβάνουν χωρικές ενότητες ιεραρχικά μη ισοδύναμες. Παραπέρα, επιτρέποντας τη λειτουργική διασύνδεση μίας χωρικής ενότητας με περισσότερες από μία άλλες χωρικές ενότητες, εφόσον αυτές κατέχουν ιεραρχικά άνισες θέσεις, η συγκεκριμένη μέθοδος καθιστά δυνατό τον εντοπισμό χωρικών ενοτήτων που συμμετέχουν ταυτόχρονα σε περισσότερες από μία ΤΑΕ, με άλλα λόγια χωρικές ενότητες όπου τα όρια των ΤΑΕ αλληλεπικαλύπτονται.

Περιγραφή μεθοδολογίας

Ο προσδιορισμός των ΤΑΕ στην Ελλάδα βάσει των μετακινήσεων για εργασία διεξάγεται στο χωρικό επίπεδο των ΟΤΑ και βασίζεται σε σειρά κριτηρίων. Τα κριτήρια αυτά αποσκοπούν (Πίνακας 1):

- I. στην εύρεση *Πόλων Απασχόλησης α' και β' τάξης* (εφεξής, Π_α και Π_β, αντίστοιχα),
- II. στην εύρεση των *Λειτουργικών Περιφερειών 1ου και 2ου επιπέδου των Πόλων Απασχόλησης α' τάξης* (εφεξής, ΛΠ_α1 και ΛΠ_α2, αντίστοιχα),
- III. στην εύρεση των *Λειτουργικών Περιφερειών των Πόλων Απασχόλησης β' τάξης* (εφεξής, ΛΠ_β),
- IV. στην εύρεση *Θυλάκων Απασχόλησης* (εφεξής, ΘΑ) και, τελικά,
- V. στην εύρεση *Τοπικών Αγορών Εργασίας* (ΤΑΕ).

I. Το κριτήριο το οποίο αποσκοπεί στην εύρεση Π_α αποτελείται από τρία σκέλη. Ένας ΟΤΑ πρέπει να πληροί και τα τρία σκέλη προκειμένου να θεωρηθεί ότι πληροί το κριτήριο.

• Το πρώτο σκέλος του κριτηρίου αναφέρεται στον ελάχιστο αριθμό απασχολούμενων οι οποίοι είναι μόνιμα εγκατεστημένοι σε έναν ΟΤΑ ή, εναλλακτικά, στον ελάχιστο αριθμό απασχολούμενων οι οποίοι απασχολούνται ημερησίως σε έναν ΟΤΑ. Ο αριθμός αυτός ορίζεται στους 5.000 απασχολούμενους.

- Το δεύτερο σκέλος του κριτηρίου αναφέρεται στην ελάχιστη συγκράτηση απασχολούμενων την οποία πρέπει να έχει ένας ΟΤΑ. Η ελάχιστη συγκράτηση ορίζεται στο 75%.

- Το τρίτο σκέλος του κριτηρίου αναφέρεται στην ελάχιστη προσέλκυση απασχολούμενων την οποία πρέπει να έχει ένας ΟΤΑ. Η ελάχιστη προσέλκυση ορίζεται στο 10%.

I.2 Το κριτήριο το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την εύρεση Π_α εφαρμόζεται εκ νέου, σε μια πιο «χαλαρή» εκδοχή, προκειμένου να βρεθούν οι Π_β, μεταξύ των ΟΤΑ οι οποίοι δεν αποτελούν Π_α.

- Το όριο για το πρώτο σκέλος του κριτηρίου ορίζεται στους 3.000 απασχολούμενους,

- το όριο για το δεύτερο σκέλος στο 50% ελάχιστης συγκράτησης, και
- το όριο για το τρίτο σκέλος ορίζεται στο 7,5% ελάχιστης προσέλκυσης.

Π.1 Οι ΟΤΑ οι οποίοι δεν αποτελούν Π_α δύνανται να αποτελέσουν ΑΠ_α1 ενός ή περισσότερων Π_α (ανεξαρτήτως του αν αποτελούν Π_β).

- Το κριτήριο το οποίο πρέπει να πληρούν αναφέρεται στη βαρύτητα απασχόλησης την οποία εμφανίζουν με τους Π_α. Ως ελάχιστο όριο βαρύτητας απασχόλησης ορίζεται η μέση βαρύτητα απασχόλησης η οποία αναφέρεται στα ζεύγη Π_α και υπολοίπων ΟΤΑ για τα οποία υφίστανται μετακινήσεις απασχολούμενων (ουσιαστικά εξαιρούνται οι περιπτώσεις ζευγών για τα οποία η βαρύτητα απασχόλησης είναι μηδενική). Οι ΟΤΑ οι οποίοι έχουν βαρύτητα απασχόλησης με κάποιον (κάποιους) Π_α μεγαλύτερη του ελάχιστου ορίου «αποδίδονται» σε αυτόν (αυτούς) ως ΑΠ_α1.

Π.2 Οι ΟΤΑ οι οποίοι δεν αποτελούν Π_α δύνανται να αποτελέσουν ΑΠ_α2 ενός ή περισσότερων Π_α (ανεξαρτήτως του αν αποτελούν Π_β).

- Το κριτήριο το οποίο πρέπει να πληρούν αναφέρεται στη βαρύτητα απασχόλησης την οποία εμφανίζουν με τους Π_α. Ως ελάχιστο όριο βαρύτητας απασχόλησης ορίζεται η μέση βαρύτητα απασχόλησης η οποία αναφέρεται στα ζεύγη Π_β και υπολοίπων ΟΤΑ (πλην των Π_α) για τα οποία υφίστανται μετακινήσεις απασχολούμενων (ουσιαστικά εξαιρούνται οι περιπτώσεις ζευγών για τα οποία η βαρύτητα απασχόλησης είναι μηδενική). Οι ΟΤΑ οι οποίοι έχουν βαρύτητα απασχόλησης με κάποιον (κάποιους) Π_α μεγαλύτερη του ελάχιστου ορίου, «αποδίδονται» σε αυτόν (αυτούς) ως ΑΠ_α2.

III. Οι ΟΤΑ οι οποίοι δεν αποτελούν πόλους απασχόλησης (είτε Π_α είτε Π_β) δύνανται να αποτελέσουν ΑΠ_β ενός ή περισσότερων Π_β (ανεξαρτήτως του αν αποτελούν ΑΠ_α1 ή ΑΠ_α2 ενός Π_α).

- Το κριτήριο το οποίο πρέπει να πληρούν αναφέρεται στη βαρύτητα απασχόλησης την οποία εμφανίζουν με τους Π_β. Ως ελάχιστο όριο βαρύτητας απασχόλησης ορίζεται η μέση βαρύτητα απασχόλησης η οποία αναφέρεται στα ζεύγη Π_β και υπολοίπων ΟΤΑ (πλην των Π_α) για τα οποία υφίστανται μετακινήσεις απασχολούμενων (ουσιαστικά εξαιρούνται οι περιπτώσεις ζευγών για τα οποία η βαρύτητα απασχόλησης είναι μηδενική). Οι ΟΤΑ οι οποίοι έχουν βαρύτητα απασχόλησης με κάποιον (κάποιους) Π_β μεγαλύτερη του ελάχιστου ορίου «αποδίδονται» σε αυτόν (αυτούς) ως ΑΠ_β.

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι ένας ΟΤΑ ο οποίος έχει ήδη «αποδοθεί» στη ΑΠ_α1 ενός Π_α δεν «αποδίδεται» σε αυτόν και ως ΑΠ_α2. Αντίθετα, ένας ΟΤΑ που έχει ήδη «αποδοθεί» στη ΑΠ_α1 ενός ή πε-

ρισσότερων Π_α μπορεί να «αποδοθεί» και στη ΛΠ_{α2} ενός ή περισσότερων άλλων Π_α. Παρόμοια, ένας ΟΤΑ που έχει ήδη «αποδοθεί» στη ΛΠ_β ενός ή περισσότερων Π_β μπορεί να αποδοθεί και στη ΛΠ_{α2} ενός ή περισσότερων Π_α.

IV. Οι ΟΤΑ οι οποίοι δεν είναι πόλοι απασχόλησης (ούτε α' ούτε β' τάξης) –καθότι δεν πληρούν το κριτήριο που έχει τεθεί– και δεν ανήκουν στη λειτουργική περιφέρεια κάποιου πόλου απασχόλησης –καθότι δεν πληρούν το κριτήριο της βαρύτητας απασχόλησης– αποτελούν *Θυλάκους Απασχόλησης (ΘΑ)*.

V. Η χωρική ενότητα η οποία αποτελείται από έναν πόλο απασχόλησης (είτε Π_α είτε Π_β) και τη λειτουργική περιφέρειά (ΛΠ) του (εφόσον αυτή υφίσταται) αποτελεί μια *ΤΑΕ*. Διευκρινίζεται δηλαδή ότι στην περίπτωση που ένας πόλος απασχόλησης δεν έχει λειτουργική περιφέρεια, συνιστά μόνος του μία ΤΑΕ.

Πίνακας 1. Μέθοδος οριοθέτησης τοπικών αγορών εργασίας: Εννοιολογικοί ορισμοί

Συγκράτηση απασχολομένων ορίζεται το ποσοστό των μόνιμα εγκατεστημένων απασχολομένων ενός ΟΤΑ οι οποίοι απασχολούνται σε αυτόν.
Προσέλκυση απασχολομένων ορίζεται το ποσοστό των απασχολομένων σε έναν ΟΤΑ οι οποίοι δεν είναι μόνιμα εγκατεστημένοι σε αυτόν.
Βαρύτητα απασχόλησης ορίζεται ο λόγος του αθροίσματος των τετραγώνων των αμοιβαίων μετακινήσεων απασχολομένων (εισερχόμενοι από και εξερχόμενοι προς) μεταξύ δύο ΟΤΑ προς το γινόμενο των μόνιμω εγκατεστημένων απασχολομένων τους.
Πόλος απασχόλησης (Π) είναι ένας ΟΤΑ που έχει ένα κρίσιμο μέγεθος μόνιμα εγκατεστημένων απασχολομένων ή/και ημερησίων απασχολομένων και, επιπρόσθετα, ένα κρίσιμο μέγεθος συγκράτησης απασχολομένων και ένα κρίσιμο μέγεθος προσέλκυσης απασχολομένων.
Λειτουργική περιφέρεια ενός πόλου απασχόλησης (ΛΠ) είναι η χωρική ενότητα η οποία αποτελείται από ΟΤΑ οι οποίοι έχουν βαρύτητα απασχόλησης με τον πόλο απασχόλησης η οποία υπερβαίνει ένα κρίσιμο μέγεθος.
Θύλακος απασχόλησης (ΘΑ) είναι ο ΟΤΑ ο οποίος δεν είναι πόλος απασχόλησης και δεν ανήκει στη λειτουργική περιφέρεια κάποιου πόλου απασχόλησης.
Τοπική αγορά εργασίας (ΤΑΕ) είναι η χωρική ενότητα η οποία αποτελείται από έναν πόλο απασχόλησης (είτε α' τάξης είτε β' τάξης) και τη λειτουργική περιφέρειά του (εφόσον υφίσταται).

Καθίσταται σαφές ότι η διάρθρωση των κριτηρίων εξυπηρετεί την αναγκαιότητα της απεικόνισης της ιεραρχικής διάρθρωσης των ΤΑΕ, καθώς και των αλληλεξαρτήσεων, των επικαλύψεων και των ασυνεχειών οι οποίες εμφανίζονται στο χώρο. Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο να διευκρινισθεί ότι:

1. τα κατώφλια τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για το μέγεθος του απασχολούμενου πληθυσμού είναι αυτά τα οποία λήφθηκαν υπόψη κατά τη διοικητική μεταρρύθμιση στο πλαίσιο του «Προγράμματος Καλλικράτης»,¹¹ και

2. τα κατώφλια τα οποία χρησιμοποιήθηκαν αναφορικά με τις ροές της μετακίνησης προέκυψαν μέσα από διαδικασίες «δοκιμής και λάθους», με μια λογική παρόμοια με τις αντίστοιχες που ακολουθούνται στις αντίστοιχες προηγούμενες έρευνες.

11 Το Πρόγραμμα Καλλικράτης («Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης») συνιστά την πρόσφατη (Βουλή των Ελλήνων 2010, Ν. 3852/10) μεταρρύθμιση της διοικητικής διαίρεσης της χώρας και τον επανακαθορισμό των ορίων των αυτοδιοικητικών της μονάδων.

Εφαρμογή της μεθόδου και ευρήματα

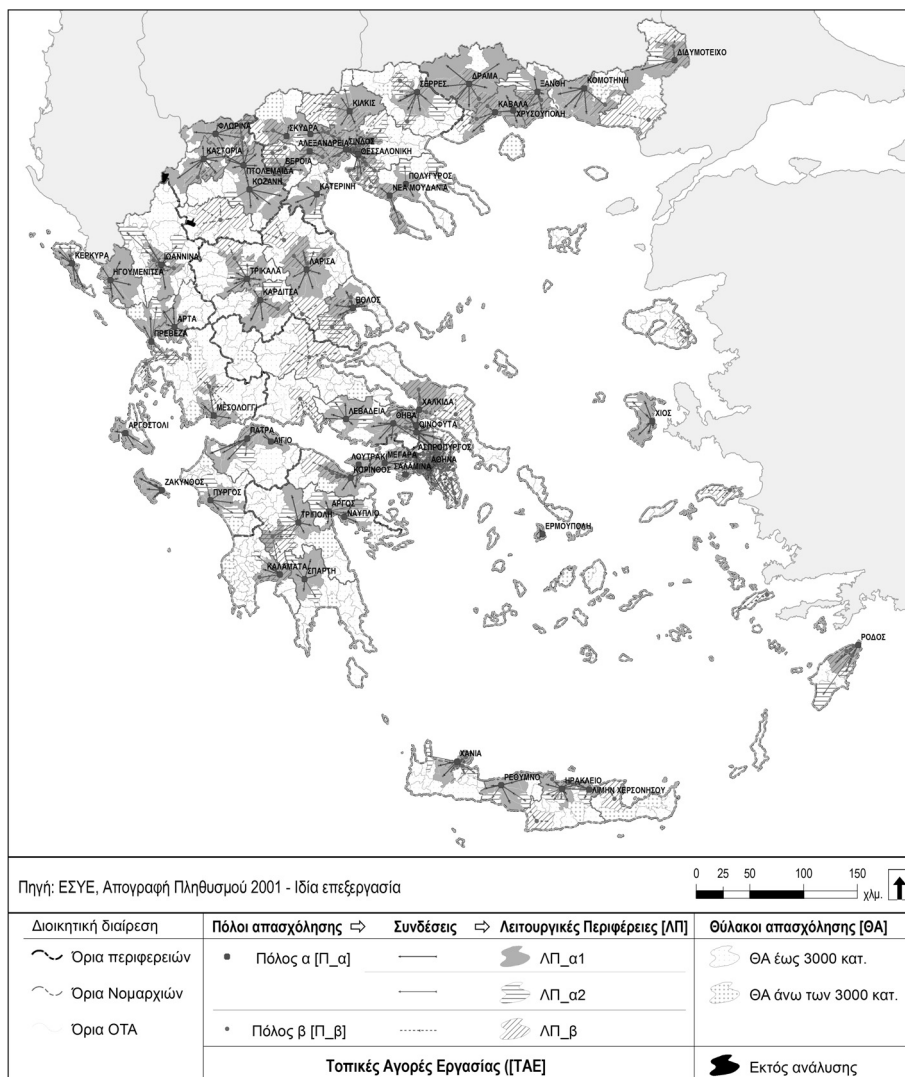
12 Από την ανάλυση εξαιρέθηκαν η Κοινότητα Αβδέλλας και η Κοινότητα Γράμμου, καθότι με βάση τα στοιχεία της απογραφής δεν είχαν μόνιμα εγκατεστημένους απασχολούμενους (συνεπώς η συγκράτηση απασχολούμενων για τους εν λόγω ΟΤΑ δεν ορίζεται).

13 Πρόκειται δηλαδή για ΟΤΑ που πληρούν το όριο του πληθυσμιακού μεγέθους για τον εντοπισμό των πόλων απασχόλησης β' τάξης, αλλά δεν πληρούν τα όρια συγκράτησης ή/και προσέλευσης.

14 Τα αναλυτικά στοιχεία για τη διάρθρωση των ΤΑΕ στην ελληνική επικράτεια είναι διαθέσιμα εφόσον ζητηθούν.

Η εφαρμογή της προτεινόμενης μεθόδου για την εύρεση ΤΑΕ στην ελληνική επικράτεια, με βάση τα δεδομένα των μετακινήσεων για εργασία μεταξύ των 1.034 ΟΤΑ της χώρας,¹² καταλήγει στον εντοπισμό 60 πόλων απασχόλησης α' τάξης (Π_α), 93 πόλων απασχόλησης β' τάξης (Π_β), 153 (60+93) ΤΑΕ και 469 θύλακων απασχόλησης (ΘΑ), εκ των οποίων οι 32 διαθέτουν περισσότερους από 3.000 απασχολούμενους¹³ (Χάρτης 1).¹⁴

Χάρτης 1. Τοπικές αγορές εργασίας στην ελληνική επικράτεια.

Στο επίπεδο της επικράτειας, η χωρική κατανομή των Π_α τείνει να ακολουθεί το διοικητικό πρότυπο των Νομών, καθώς στο σύνολο των 60 Π_α οι 40 είναι πρωτεύουσες Νομών. Από τους υπόλοιπους 20, οι 13 ανήκουν σε κάποιον από τους 40 Νομούς των οποίων οι πρωτεύουσες είναι επίσης Π_α. Οι εναπομείναντες 7 πόλοι, δηλαδή οι πόλοι σε Νομούς των οποίων οι πρωτεύουσες δεν είναι Π_α, κατανέμονται σε 5 Νομούς (συμπεριλαμβάνοντας τους 2 πόλους απασχό-

λησης στη Νομαρχία Δυτικής Αττικής όπου, ωστόσο, ο ορισμός κάποιου ΟΤΑ ως πρωτεύουσας είναι προβληματικός). Κατά συνέπεια, μόνο σε 9 Νομούς δεν εμφανίζεται κανένας Π_α. Η πλειονότητα των Νομών (33 περιπτώσεις) περιλαμβάνει έναν και μόνο Π_α. Σε 3 από αυτούς ο Π_α δεν ταυτίζεται με την πρωτεύουσα. Σε 10 Νομούς εντοπίζονται από 2 Π_α, ενώ ο Νομός Θεσσαλονίκης διαθέτει 3 (Δήμοι Θεσσαλονίκης, Εχεδώρου και Λαγκαδά) και ο Νομός Βοιωτίας 4 (Δήμοι Θηβαίων, Λεβαδέων, Σχηματαρίου και Οινοφύτων). Μόλις σε μία εκ των συνολικά δώδεκα περιπτώσεων εμφάνισης περισσότερων του ενός Π_α εντός των ορίων ενός Νομού, σε εκείνη του Νομού Πέλλας, η πρωτεύουσα του Νομού δεν συμπεριλαμβάνεται σε αυτούς.

Οι 93 Π_β κατανέμονται σε 39 Νομούς. Στη Νομαρχία Ανατολικής Αττικής συναντώνται 14 Π_β, ενώ σχετικά μεγάλο πλήθος συγκεντρώνουν και οι Νομοί Θεσσαλονίκης, Λάρισας, Εύβοιας και Δωδεκανήσου (9, 5, 4 και 4, αντίστοιχα). Είναι αξιοσημείωτο ότι 8 από τους 9 Νομούς που δεν διαθέτουν Π_α, διαθέτουν τουλάχιστον ένα Π_β. Συνεπώς, μόνο ένας Νομός (Ευρυτανίας) δεν περιλαμβάνει κανένα πόλο απασχόλησης. Υπάρχουν, ως εκ τούτου, 31 Νομοί που περιλαμβάνουν πόλους απασχόλησης Π_α και Π_β και 14 Νομοί οι οποίοι περιλαμβάνουν μόνο Π_α.

Σε γενικές γραμμές, επομένως, η γεωγραφική κατανομή των πόλων απασχόλησης (Πίνακας 2) φανερώνει ότι η μακρόχρονη διοικητική διαίρεση της χώρας σε Νομούς έχει αποτυπωθεί στη χωρική οργάνωση των τελευταίων, καθώς οι περισσότεροι εξ αυτών διαθέτουν τουλάχιστον ένα Π_α, ενώ η περίπτωση απουσίας πόλου είναι οριακή (Νομός Ευρυτανίας).

Πίνακας 2. Κατανομή Πόλων Απασχόλησης (Π_α και Π_β) σε νομαρχίες

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Αριθμός νομών	Πόλοι Απασχόλησης A ⇔				
	Αθρ. αρ. νομών	Κανένας	1	2-3	4+
Αθρ. αρ. νομών	54	9	33	11	1
Κανένας	15	1	Μόνο πόλοι A=14		
			1	2	
			Πόλοι A & B = 31		
1	1	7	9	1	1
2-3	1	1	9	7	
4+		1	3	1	

Το γεγονός ότι ορισμένοι Νομοί εμφανίζονται πολυπολικοί και άλλοι όχι, όπως και η συνύπαρξη πόλων απασχόλησης διαφορετικής τάξης, δημιουργεί ερωτήματα αναφορικά με τα όρια επιρροής και τη συνάρθρωση των πόλων. Τα ζητήματα αυτά επιχειρείται να διερευνηθούν υπό το πρίσμα των ΤΑΕ (Πίνακας 3). Οι 60 ΤΑΕ που περιλαμβάνουν Π_α εμφανίζουν έντονη διακύμανση ως προς το

15 Οι υπόλοιπες ΤΑΕ στις οποίες παρατηρείται η υπέρβαση των διοικητικών ορίων των Νομών είναι εκείνες με πόλο το Δήμο Αρταίων, το Δήμο Δράμας, το Δήμο Καλαμάτας, το Δήμο Καστοριάς, το Δήμο Πρεβέζης και το Δήμο Πτολεμαΐδας. Με την εξαίρεση της ΤΑΕ του Δήμου Πτολεμαΐδας, οι υπόλοιπες περιλαμβάνουν μόνο έναν ΟΤΑ άλλου Νομού.

πλήθος των ΟΤΑ που απαρτίζουν τις λειτουργικές περιφέρειές τους, είτε ως ΛΠ_α1 είτε ως ΛΠ_α2. Η διακύμανση αυτή ξεκινά από τους 2 ΟΤΑ που συγκροτούν τις λειτουργικές περιφέρειες στις περιπτώσεις 8 πόλων, και φτάνει μέχρι και τους 8 ΟΤΑ που συγκροτούν τη λειτουργική περιφέρεια στην περίπτωση του Δήμου Αθηναίων. Οι περισσότερες από τις 60 ΤΑΕ αποτελούνται μόνον από ΟΤΑ οι οποίοι ανήκουν στον ίδιο Νομό. Σε 11 περιπτώσεις συμμετέχουν στη λειτουργική περιφέρεια και ένας ή περισσότεροι ΟΤΑ που ανήκουν σε Νομό διαφορετικό από εκείνον στον οποίο ανήκει ο πόλος απασχόλησης. Αυτό κατά κύριο λόγο συμβαίνει με τις ΤΑΕ στην περιοχή της Αττικής και της Βοιωτίας (με τους πόλους του Δήμου Αθηναίων, του Δήμου Ασπροπύργου, του Δήμου Θηβαίων, του Δήμου Οινόφυτων και του Δήμου Σχηματαρίου).¹⁵

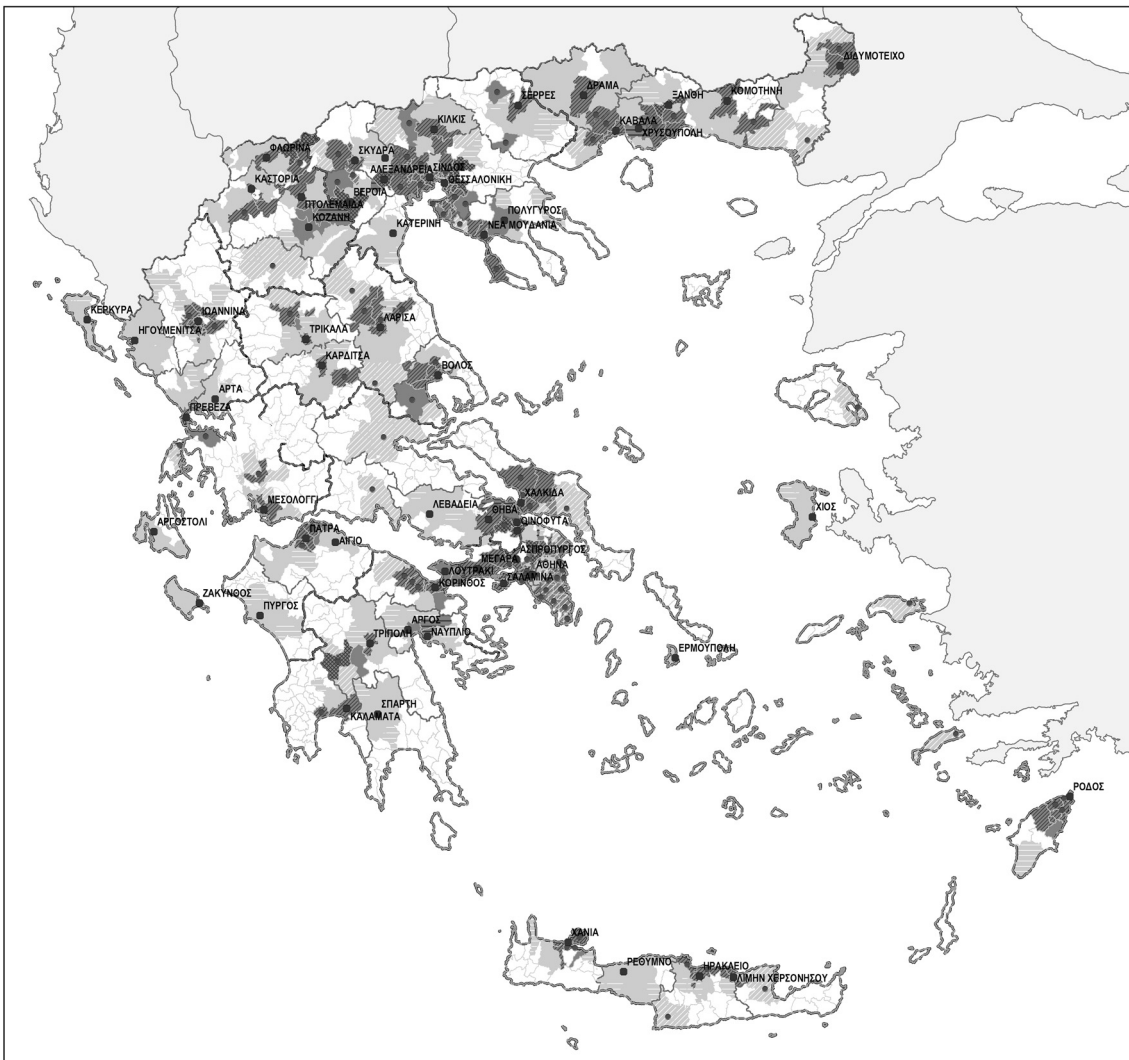
Πίνακας 3. Κατανομή Πόλων Απασχόλησης (ΠΑ) και Λειτουργικών Περιφερειών (ΛΠ)

Αριθμός νομών	Πόλοι Απασχόλησης A ⇔			1	2-3	4+
	Αθρ. αρ. νομών	Κανένας				
Αθρ. αρ. νομών	54	9		33	11	1
Κανένας	15	1		Μόνο πόλοι A=14		
				1	2	
				Πόλοι A & B = 31		
1	1		7	9	1	1
2-3	1	πόλοι		9	7	
4+			1	3	1	

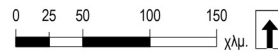
Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Συνυπολογίζοντας στην ανάλυση και το φαινόμενο της επικάλυψης μεταξύ των ΤΑΕ, διαπιστώνεται ότι η προτεινόμενη μέθοδος μπορεί να χρησιμοποιηθεί αφενός για την αποτύπωση ευρύτερων πλεγμάτων ΤΑΕ και αφετέρου για την αποτύπωση σχέσεων/ροών μεταξύ αστικού και περι-αστικού χώρου (Χάρτης 2). Παρατηρείται (Πίνακας 4) ότι οι ΤΑΕ που προκύπτουν συνολικά καλύπτουν το 87% του ενεργού πληθυσμού και πάνω από τη μισή έκταση της ελληνικής επικράτειας (52,2%). Μάλιστα το 59,1% του ενεργού πληθυσμού διαμένει σε ΟΤΑ που περιλαμβάνονται σε τουλάχιστον δύο ΤΑΕ, αν και σε ό,τι αφορά την έκταση, η επικάλυψη δεν υπερβαίνει το 17,8% της συνολικής επιφάνειας της Ελλάδας. Άξιο σχολιασμού είναι και το γεγονός ότι τα 3/4 του ενεργού πληθυσμού της χώρας περιλαμβάνονται σε ΤΑΕ που ορίζονται από Π_α (αθροιστικό ποσοστό με όλους τους συνδυασμούς: 75,3%).

Χάρτης 2. Επικαλύψεις τοπικών αγορών εργασίας στην ελληνική επικράτεια

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Πληθυσμού 2001 - Ίδια επεξεργασία

Διοικητική διαίρεση	Πόλοι απασχόλησης	Συνδυασμοί περιπτώσεων επικάλυψης ανά ΟΤΑ	Αρ. επικαλύψεων ανά ΟΤΑ
<ul style="list-style-type: none"> Όρια περιφερειών Όρια Νομαρχιών Όρια ΟΤΑ 	<ul style="list-style-type: none"> • Πόλος α [ΠΑ_α] • Πόλος β [ΠΑ_β] 	<ul style="list-style-type: none"> ΛΠ_α1 / ΛΠ_α2 ΛΠ_α1 / ΛΠ_β ΛΠ_α2 / ΛΠ_β ΛΠ_α1 / ΛΠ_α2 / ΛΠ_β ΛΠ_α1 ΛΠ_α2 ΛΠ_β 	<ul style="list-style-type: none"> χωρίς επικάλυψη επικάλυψη

Πίνακας 4. Μεγέθη έκτασης και ενεργού οικονομικά πληθυσμού που καλύπτονται από ΤΑΕ στους ΟΤΑ της ελληνικής επικράτειας

Λειτουργικές Περιφέρειες (ΛΠ)		Επίπεδο ΛΠ		ΤΑΕ
		ΛΠ_α1	ΛΠ_α2	Π_x +ΛΠ_x
Αριθμός ΛΠ με Πόλο Α		60	43	60
Αριθμός ΟΤΑ ανά ΛΠ	0	0	0	0
	1	4	17	0
	2-3	15	19	9
	4-5	16	4	10
	6-7	14	3	13
	8-9	6	0	16
	10 και άνω	5	0	12
	<i>Μέσος αριθμός ΟΤΑ</i>	<i>6,1</i>	<i>2,1</i>	<i>8,7</i>
Τομή από όρια Νομών	Εντός νομού	53	35	49
	Επέκταση σε γειτονικό νομό	8	8	11
Αριθμός ΛΠ με Πόλο Β		93		93
Αριθμός ΟΤΑ ανά ΛΠ	0	22		0
	1	22		22
	2-3	28		43
	4-5	8		13
	6-7	7		6
	8-9	3		5
	10 και άνω	3		4
	<i>Μέσος αριθμός ΟΤΑ</i>	<i>2,5</i>		<i>3,5</i>
Τομή από όρια Νομών	Εντός νομού	73		73
	Επέκταση σε γειτονικό νομό	20		20

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

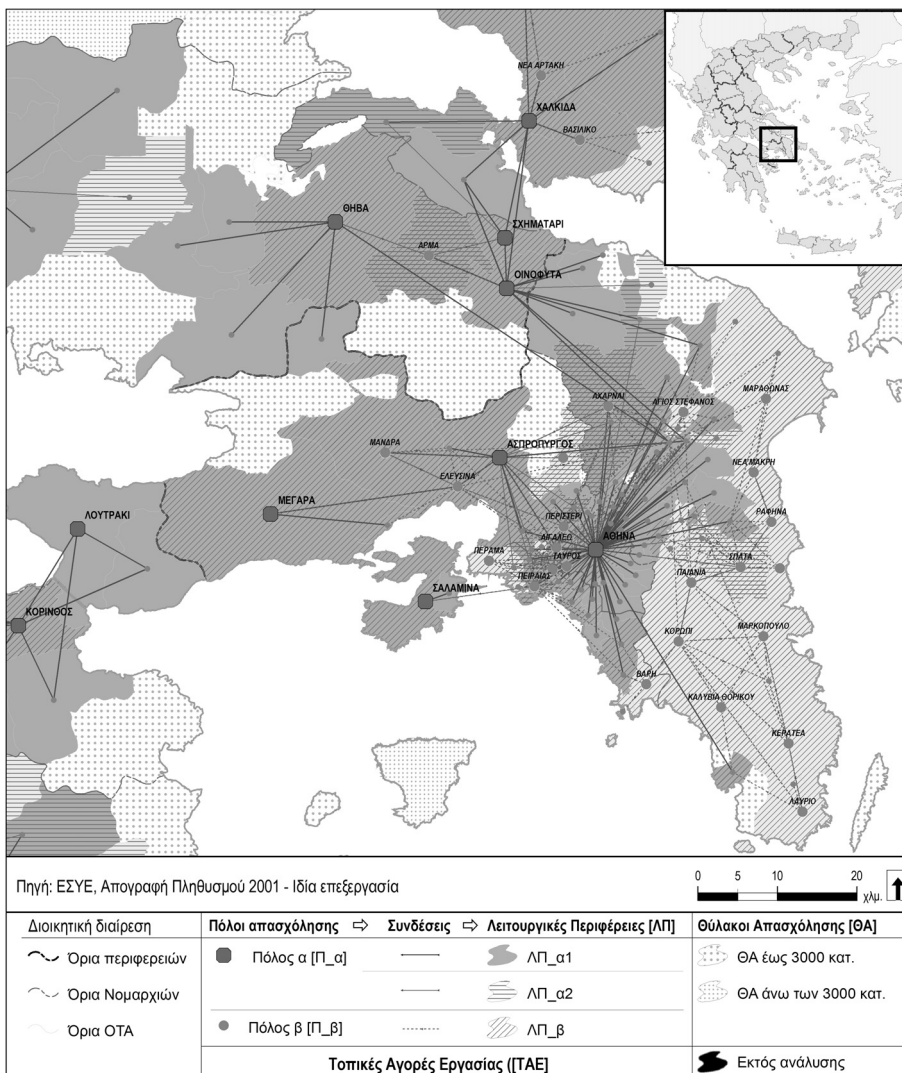
Μεγάλη ένταση επικαλύψεων μεταξύ ΤΑΕ παρατηρούνται κυρίως μεταξύ ΛΠ_α1 και ΛΠ_β (αφορούν ΟΤΑ που περιλαμβάνουν το 42,5% του ενεργού πληθυσμού). Αντίθετα, επικαλύψεις μεταξύ ΤΑΕ με πόλους της ίδιας τάξης δεν εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα (αφορούν το 3,4% του ενεργού πληθυσμού). Γενικότερα, το γεωγραφικό «σχήμα» των επικαλύψεων διαμορφώνεται κυρίως από τρεις βασικούς παράγοντες: α. την πυκνότητα του οικιστικού δικτύου και την ύπαρξη σχετικά μεγάλων αστικών κέντρων (παρόμοιου λειτουργικού επιπέδου) σε μικρή χρονοαπόσταση μεταξύ τους (π.χ. συμπλέγματα Άργους/Ναυπλίου, Κοζάνης/Πτολεμαΐδας, Καβάλας/Ξάνθης), β. την ύπαρξη πόλων απασχόλησης που συνδέονται με εγκαταστάσεις μεταποίησης εντάσεως εργασίας (ΒΙΠΕ, ΒΕΠΕ – π.χ. Οινόφυτα, Σίνδος) και γ. την ανάπτυξη μικρών/μεσαίων οικιστικών κέντρων με χαλαρή λειτουργική σύνδεση με μητροπολιτικές συγκεντρώσεις – αποτέλεσμα της αστικής διάχυσης (π.χ. περιοχή Μεσογείων στην Αττική, περιοχή Ανατολικού Θεσσαλικού στη Θεσσαλονίκη).

Η προσεκτικότερη εξέταση της χωρικής διάρθρωσης των ΤΑΕ ειδικά στις δύο μητροπολιτικές περιοχές της χώρας (Αθήνας και Θεσσαλονίκης) αναδεικνύει το δυναμισμό των ΤΑΕ των Δήμων Αθηναίων (Χάρτης 3) και Θεσσαλονίκης (Χάρτης 4), σε ό,τι αφορά τόσο την πυκνότητα των διασυνδέσεων όσο και τα όρια επιρροής τους. Και στις δύο περιπτώσεις διαφαίνεται η σημασία των βιομηχανικών κέντρων (Δήμος Ασπροπύργου και Δήμος Εχεδώρου, αντίστοιχα) τα οποία αποτελούν πόλους ΤΑΕ οι οποίες διεισδύουν στις λειτουργικές περιφέρειες των μητροπολιτικών κέντρων. Ειδικά στην περίπτωση της Αθήνας, αντίστοιχο

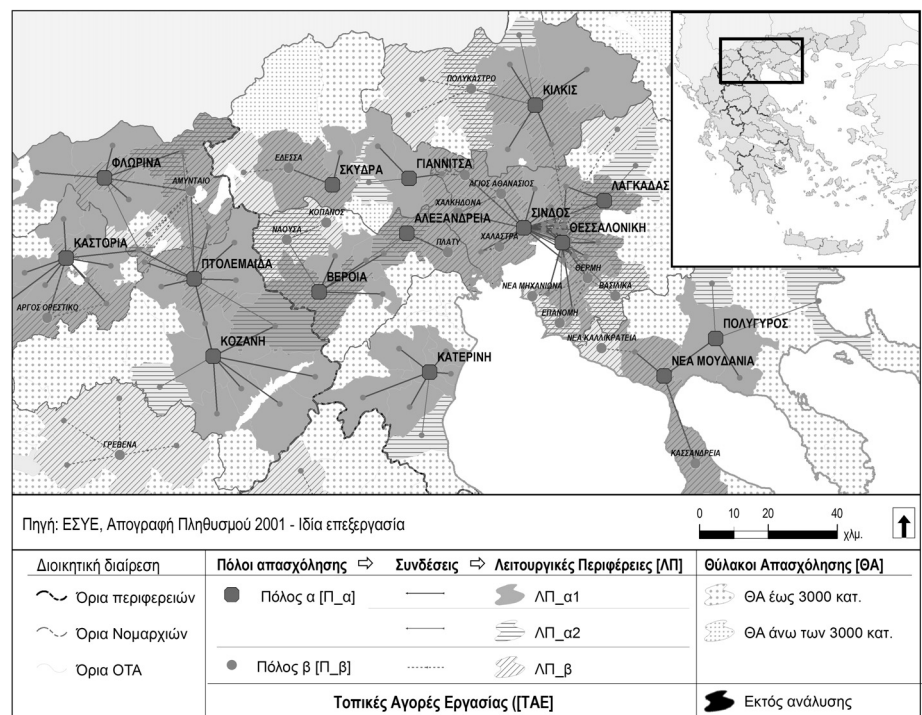
φαινόμενο παρατηρείται, αν και σε μικρότερο βαθμό, και για τα πιο απομακρυσμένα βιομηχανικά κέντρα του Νομού Βοιωτίας. Επιπλέον και οι δύο μητροπολιτικές περιοχές περιλαμβάνουν εξωαστικούς πόλους απασχόλησης, μικρότερης όμως εμβέλειας (Δήμοι Μεγαρέων και Σαλαμίνας και Δήμος Λαγκαδά, αντίστοιχα).¹⁶ Η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας χαρακτηρίζεται από μία αρκετά εκτεταμένη ζώνη στα ανατολικά (Μεσόγεια), η οποία εμφανίζει όμορους Π_β, χωρίς σημαντική λειτουργική σύνδεση με το μητροπολιτικό κέντρο. Κάτι αντίστοιχο συναντάται και στη μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης, όπου όμως οι περιοχές στα ανατολικά του Νομού οι οποίες δεν συνδέονται με το μητροπολιτικό κέντρο δεν συνιστούν πόλους απασχόλησης αλλά θυλάκους. Τέλος, η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας περιλαμβάνει ορισμένους Π_β εντός του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας (Δήμοι Αγίου Ιωάννη Ρέντη, Αιγάλεω, Πειραιώς, Περάματος, Περιστερίου, Ταύρου), φαινόμενο που δεν εμφανίζεται στη μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης, καθώς εκεί οι περισσότεροι Π_β εντοπίζονται εκτός του συνεχούς αστικού συμπλέγματος (με την εξαίρεση της Κοινότητας Ευκαρπίας).

16 Η απόδοση του Δήμου Πειραιά στο Δήμο Σαλαμίνας (ως λειτουργική περιφέρεια β' επιπέδου) είναι ασφαλώς μία ειδική περίπτωση που έχει να κάνει με το γεγονός ότι ο Δήμος Πειραιά δεν πληροί το κριτήριο της συγκράτησης εργαζομένων, ώστε να αποτελέσει πόλο απασχόλησης α' τάξης.

Χάρτης 3. Τοπικές αγορές εργασίας στην Περιφέρεια Αττικής

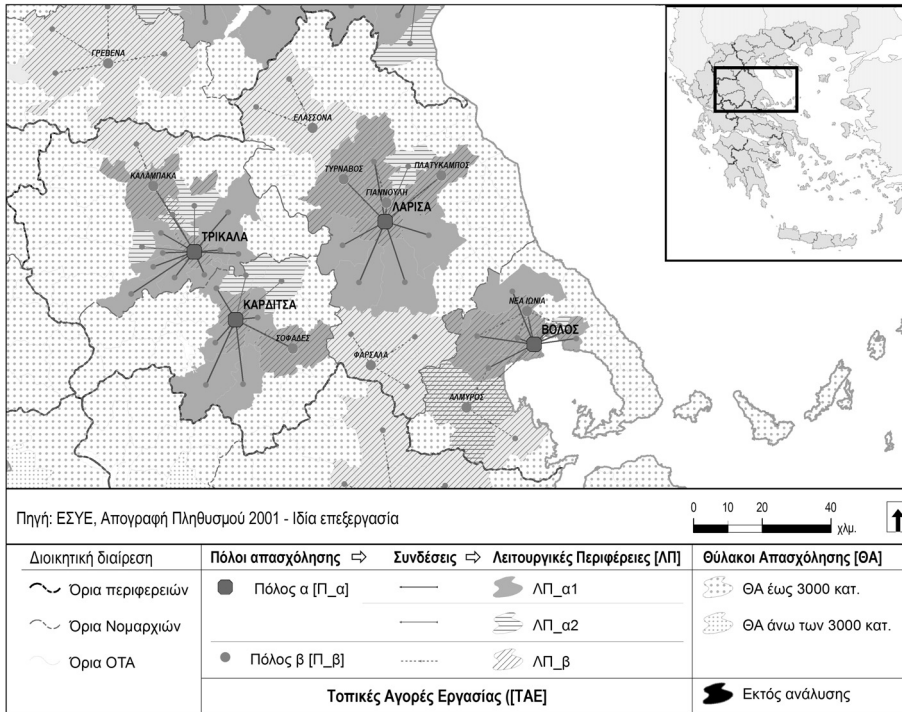

Χάρτης 4. Τοπικές αγορές εργασίας στις Περιφέρειες Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας

Αναφέρεται επίσης ενδεικτικά ότι στην επιμέρους απεικόνιση των ΤΑΕ στην Περιφέρεια Θεσσαλίας (Χάρτης 5) αναδεικνύεται ένα χωρικό πρότυπο κατανομής το οποίο προσιδιάζει σε αυτό της θεωρίας των κεντρικών τόπων (Christaller 1933). Τα τέσσερα αστικά κέντρα της Περιφέρειας (Λάρισα, Βόλος, Τρίκαλα, Καρδίτσα) αποτελούν Π_α με σαφείς και μη τεμνόμενες λειτουργικές περιφέρειες. Οι Π_β δυσκολεύονται να αναπτύξουν δικές τους λειτουργικές περιφέρειες και συμμετέχουν στις λειτουργικές περιφέρειες των τεσσάρων Π_α. Εξάιρεση αποτελεί ο Δήμος Φαρσάλων και σε μικρότερο βαθμό οι Δήμοι Αλμυρού και Καλαμπάκας. Ο πρώτος δεν συμμετέχει στην ΤΑΕ κάποιου Π_α, συμμετέχοντας μόνον σε ΤΑΕ της οποίας αποτελεί πόλο, όπου 3 ΟΤΑ απαρτίζουν τη λειτουργική του περιφέρεια. Οι άλλοι δύο, παρότι συμμετέχουν στις ΤΑΕ του Δήμου Βόλου και του Δήμου Τρικκαίων αντίστοιχα, διαθέτουν δικές τους ΤΑΕ, στις οποίες ένας ΟΤΑ υπάγεται κατ' αποκλειστικότητα. Πρόκειται για μία ένδειξη ότι η αυτοτέλεια των ΤΑΕ των Π_β αυξάνεται με την απόσταση των πόλων αυτών από τους Π_α, στη λογική της έννοιας της κρίσιμης απόστασης όπως αυτή έχει αναδειχθεί από τη σχολή της νέας οικονομικής γεωγραφίας (Krugman 1993).

Χάρτης 5. Τοπικές αγορές εργασίας στην Περιφέρεια Θεσσαλίας

Η προτεινόμενη μέθοδος καταλήγει επίσης στον χαρακτηρισμό 469 ΟΤΑ ως θυλάκων απασχόλησης. Ανάμεσά τους διακρίνουμε 32 ΟΤΑ οι οποίοι, αν και πληρούν το κριτήριο του ελάχιστου πληθυσμιακού μεγέθους (3.000 εγκατεστημένων ή/και ημερησίως απασχολουμένων), δεν πληρούν τουλάχιστον ένα από τα κριτήρια συγκράτησης και προσέλευσης, ώστε να χαρακτηριστούν πόλοι απασχόλησης. Η χωρική κατανομή των θυλάκων απασχόλησης παρουσιάζει σαφή συσπείρωση κατά μήκος των ορεινών ΟΤΑ από το Βορρά προς το Νότο της επικράτειας και ταυτόχρονα στο νησιωτικό χώρο. Οι θύλακοι εντοπίζονται κατά κανόνα σε απόσταση από τους πόλους απασχόλησης και ιδιαίτερα κοντά στα όρια των Νομών, επιβεβαιώνοντας έτσι και πάλι τη σημασία του συγκεκριμένου επιπέδου διοικητικής διαίρεσης.

Σε έναν μόνο από τους 54 Νομούς (στο Νομό Ζακύνθου) δεν εμφανίζεται κανένας θύλακος. Σε έναν πάλι μόνο Νομό (στο Νομό Ευρυτανίας), όλοι οι ΟΤΑ αποτελούν θυλάκους απασχόλησης. Δεδομένης της ισχυρής σύνδεσης της χωρικής οργάνωσης των ΤΑΕ με τη χωρική οργάνωση των Νομών, η διαφοροποίηση των Νομών ως προς το ποσοστό των θυλάκων επί του συνολικού αριθμού των ΟΤΑ είναι ένας δείκτης του βαθμού λειτουργικής διασύνδεσης των κατά τόπους πόλων απασχόλησης με τις ενδοχώρες τους (Πίνακας 5). Για παράδειγμα, το υψηλό ποσοστό θυλάκων στην Ηλεία και τη Μεσσηνία δείχνει το χαμηλό βαθμό λειτουργικής διασύνδεσης του Πύργου και της Καλαμάτας, αντίστοιχα, με το μεγαλύτερο πλήθος των ΟΤΑ των Νομών τους. Στο άλλο άκρο, πολύ μικρό ποσοστό θυλάκων «αφήνουν» γύρω τους οι πόλοι απασχόλησης των μητροπολιτικών περιοχών (η Αθήνα στη Νομαρχία Αθηνών, το τρίγωνο Θεσσαλονίκης-Εχέδωρου-Λαγκαδά στο Νομό Θεσσαλονίκης), αλλά και άλλοι, όπως το Ρέθυμνο, η Χίος και η Ηγουμενίτσα. Στην περίπτωση άλλων πάλι πόλων, όπως η Φλώρινα και η

Καβάλα, η μικρή παρουσία θυλάκων απασχόλησης εντός των αντίστοιχων Νομών οφείλεται και στη συμβολή άλλων γειτονικών πόλων (Καστοριά-Πτολεμαΐδα-Αμύνταιο και Ελευθερούπολη-Χρυσούπολη, αντίστοιχα), οι οποίοι εκτείνουν τις λειτουργικές τους περιφέρειες πέρα από τα όρια των δικών τους Νομών.

Πίνακας 5. Περιπτώσεις εμφάνισης Θυλάκων Απασχόλησης εντός των Νομών της επικράτειας

Κατηγορίες*	Πλήθος περιπτώσεων **	Νομαρχίες
0,0%	1	ΖΑΚΥΝΘΟΥ
0,1% - 22,4%	9	ΑΘΗΝΩΝ(1), ΔΡΑΜΑΣ (1), ΑΝ. ΑΤΤΙΚΗΣ (6), ΦΛΩΡΙΝΗΣ (2), ΡΕΘΥΜΝΗΣ (2), ΚΑΒΑΛΑΣ(2), ΧΙΟΥ(2), ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ(10)
22,5% - 44,6%	19	ΚΙΑΚΙΣ(3), ΗΜΑΘΙΑΣ(3), ΒΟΙΩΤΙΑΣ(5), ΠΕΛΛΑΣ(3), ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ(4), ΞΑΝΘΗΣ(3), ΑΡΓΟΛΙΔΑΣ(5), ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ(5), ΔΥΤ. ΑΤΤΙΚΗΣ(4), ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ(9), ΚΟΖΑΝΗΣ(7), ΚΕΡΚΥΡΑΣ(6), ΕΒΡΟΥ(5), ΛΑΡΙΣΗΣ(12), ΡΟΔΟΠΗΣ(5), ΤΡΙΚΑΛΩΝ(11), ΑΧΑΪΑΣ(10), ΠΡΕΒΕΖΗΣ(4), ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ(4)
44,7% - 66,8%	17	ΠΙΕΡΙΑΣ(6), ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ(7), ΑΡΤΑΣ(8), ΕΥΒΟΙΑΣ(14), ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ(14), ΠΕΙΡΑΙΩΣ(10), ΧΑΝΙΩΝ(14), ΑΡΚΑΔΙΑΣ(13), ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ(12), ΦΩΚΙΔΟΣ(7), ΣΕΡΡΩΝ(16), ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ(16), ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ(18), ΣΑΜΟΥ(5), ΛΕΥΚΑΔΟΣ(5), ΓΡΕΒΕΝΩΝ(9), ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ(27)
66,9% - 99,9%	7	ΛΑΚΩΝΙΑΣ(15), ΗΛΕΙΑΣ(15), ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ(18), ΛΑΣΙΘΙΟΥ(6), ΛΕΣΒΟΥ(14), ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ(25), ΚΥΚΛΑΔΩΝ(28)
100,0%	1	ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ (11)

* Ποσοστό ΘΑ επί του συνολικού αριθμού των ΟΤΑ ανά νομαρχία
 ** Σε παρένθεση σημειώνεται το πλήθος των ΘΑ κάθε Νομού
 Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Συμπεράσματα

Το παρόν άρθρο καταγράφει τη χωρική διάρθρωση των τοπικών αγορών εργασίας στην ελληνική επικράτεια μέσω του εντοπισμού πόλων απασχόλησης και των ορίων της επιρροής τους. Σε αντιδιαστολή με προηγούμενες αντίστοιχες μεθοδολογίες, η προτεινόμενη μέθοδος οριοθέτησης αφενός αναδεικνύει τη διάρθρωση των ΤΑΕ σε σχέση με την υφιστάμενη ιεραρχική οργάνωση του χώρου και αφετέρου επιτρέπει τον εντοπισμό επικαλύψεων, αλληλεπιδράσεων αλλά και ασυνεχειών στη χωρική οργάνωση των ΤΑΕ. Η εφαρμογή της μεθόδου, με τα δεδομένα των μετακινήσεων για εργασία μεταξύ των 1.034 ΟΤΑ της χώρας, όπως προκύπτουν από τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του έτους 2001, καταλήγει στον εντοπισμό 60 πόλων απασχόλησης α' τάξης (Π_α) και 93 πόλων απασχόλησης β' τάξης (Π_β) και τον σχηματισμό (60+93)153 Τοπικών Αγορών Εργασίας (ΤΑΕ) και 469 θυλάκων απασχόλησης (ΘΑ). Ταυτόχρονα αναδεικνύει τις μεταξύ τους χωρικές σχέσεις.

Η σύνθετη εικόνα που προκύπτει, και η οποία καθιστά εφικτή την παρατήρηση της ιεραρχίας και της αλληλεξάρτησης στη χωρική διάρθρωση των ΤΑΕ, δύναται, σε συνδυασμό με άλλα κριτήρια, να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο για τον αναπτυξιακό και τον χωροταξικό σχεδιασμό. Ενδεικτικά αναφέρονται ζητήματα όπως η αξιολόγηση της απόδοσης συγκοινωνιακών δικτύων, η αξιολόγηση του

Προγράμματος Καλλικράτης (δηλ. ο βαθμός ταύτισης των νέων διοικητικών ενότητων της χώρας με τις προτεινόμενες χωρολειτουργικές ενότητες) και η διατύπωση ενός προτύπου βέλτιστης χωρικής κατανομής υπηρεσιών–φορέων στη βάση του νέου διοικητικού χάρτη, ιδιαίτερα καθώς αναδεικνύεται ότι η υφιστάμενη χωρική οργάνωση των ΤΑΕ είναι στενά συνδεδεμένη με την καταργημένη διοικητική βαθμίδα των Νομών. Η προτεινόμενη μέθοδος μπορεί επίσης να συνδεθεί με τον εντοπισμό συμπληρωματικότητας και διασυνδέσεων στις μεταξύ των ΤΑΕ ιεραρχημένες παραγωγικές διαρθρώσεις, τον εντοπισμό αναπτυξιακών/παραγωγικών διπόλων (ή πολυ-πόλων) στην ελληνική επικράτεια και τη διερεύνηση τοπικών καθεστώτων ρύθμισης. Η διερεύνηση των ζητημάτων αυτών αναμένεται να συνεισφέρει περαιτέρω στο σχεδιασμό των πολιτικών οργάνωσης του χώρου και στην κριτική εξέταση των αποτελεσμάτων τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αρβαντιδής, Π. και Δωρής, Γ. (2011), «Λειτουργικές Αστικές Περιοχές: Μια Προσπάθεια Προσδιορισμού της Οικονομικής Επιρροής των Ελληνικών Αστικών Κέντρων», στο: Ψυχάρης, Γ. και Φώτης, Γ. (επιμ.), *Αστική Ανάπτυξη στην Ελλάδα και Ευρωπαϊκή Ένωση: Τάσεις και Προοπτικές*, Βόλος/Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας/Διεθνής Εταιρία Περιφερειακής Επιστήμης-Ελληνικό Τμήμα: 99-112.
- Βαΐου, Ν. και Χατζημιχάλης, Κ. (1997), *Με τη Ραπτομηχανή στην Κουζίνα και τους Πολωνούς στους Αγρούς: Πόλεις, Περιφέρειες και Άτυπη Εργασία*, Αθήνα: Εξάντας.
- Βουλή των Ελλήνων (1997), Ν. 2539/97: Συγκρότηση της Πρωτοβάθμιας Τοπικής Αυτοδιοίκησης, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*.
- Βουλή των Ελλήνων (2010), Ν. 3852/10: Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*.
- ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ (2005), *Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων 1991-2001*, Εφαρμογή Βάσης Δεδομένων και Θεματικής Χαρτογραφίας σε Πειραματική Χρήση στο ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ.
- Ευστράτογλου, Α. (1998), «Εννοιολογικός Προσδιορισμός των Τοπικών Αγορών Εργασίας», *Τόπος* 15: 25-65.
- Ευστράτογλου, Α. (2004), «Μέθοδοι Προσδιορισμού των Ορίων των Τοπικών Αγορών Εργασίας», *Τόπος* 22-23: 107-120.
- Ευστράτογλου, Α. (2006), «Αγορές Εργασίας στην Ελλάδα», *Σειρά Μελετών Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ* 25.
- Ντυκέν, Μ.-Ν. και Κακλαμάνη, Σ. (2009), «Η Καθημερινή Κινητικότητα των Απασχολούμενων στην Ελλάδα: Μια Πρώτη Προσπάθεια Αποτύπωσης της Έντασης του Φαινομένου», *Δημογραφικά Νέα* 6: 1-4.
- Προδρομίδης, Π.-Ι. Κ. (2008), «Προσδιορισμός των Τοπικών Αγορών Εργασίας της Ελλάδας», *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών* 99.
- Φώτης, Γ. και Κακλίδης, Α. (2009), «Πόσο Μακριά είναι το ... “Πολύ Μακριά”», στο *25 Κείμενα για το Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας: 553-600.

Ξενόγλωσση

- Allen, J., Massey, D. και Cochrane, A. (1998), *Rethinking the Region*, Νέα Υόρκη: Routledge.
- Arbia, G. (1989), *Spatial Data Configuration in Statistical Analysis of Regional Economic and related Problems*, Ντόρντρεχτ: Kluwer.
- Blanchard, O.J. και Katz, L.F. (1992), “Regional Evolutions”, *Brookings Papers on Economic Activity* 1: 1-75.
- Brülhart, M. και Traeger, R. (2003), «An Account of Geographic Concentration Patterns in Europe», *HWWA Discussion Paper* 226.

- Carmichael, C. L. (1978), «Local Labour Market Analysis: Its Importance and a Possible Approach», *Geoforum* 9: 127-148.
- Cavallès, J., Peeters, D., Sekeris, E. και Thisse, J.-F. (2004), «The Periurban City: Why to Live between the Suburbs and the Countryside», *Regional Science and Urban Economics* 34: 681-703.
- Christaller, W. (1933), *Die Zentralen Orte in Süddeutschland [Central Places in Southern Germany]*, Ιένα: Fischer.
- Clark, G. και Gertler, M. (1983), «Local Labour Markets: Theories and Policies in the USA during the 1970s», *Professional Geographer* 35: 274-285.
- Coombes, M.G., Green, A.E. και Openshaw S. (1986), «An Efficient Algorithm to Generate Official Statistical Reporting Areas: The Case of the 1984 Travel-to-Work Areas Revision in Britain», *Journal of the Operational Research Society* 37: 943-953.
- Coombes, M.G. και Openshaw, S. (1982), «The Use and Definition of Travel-to-Work Areas in Great Britain: Some Comments», *Regional Studies* 16: 141-149.
- Dear, M. και Wolch, J. (1989), «How Territory shapes Social Life», στο Wolch, J. και Dear, M. (επιμ.): *The Power of Geography: How Territory shapes Social Life*, Βοστώνη: Unwin Hyman: 3-13.
- Decressin, J. και Fatás, A. (1995), «Regional Labour Markets Dynamics in Europe», *European Economic Review* 39: 1627-1655.
- Goodman, J.F.B. (1970), «The Definition and Analysis of Local Labor Markets: Some Empirical Problems», *British Journal of Industrial Relations* 8: 179-196.
- Hall, P., Gracey, H., Drewett, R. και Thomas, R. (1973), *The Containment of Urban England*, Λονδίνο: Allen and Unwin.
- Hannam, K., Sheller, M. και Urry, J. (2006), «Editorial: Mobilities, Immobilities and Moorings», *Mobilities* 1(1): 1-22.
- Horan, P.M. και Tolbert, C.M. (1984), *The Organization of Work in Rural and Urban Labor Markets*, Μπάουλντερ και Λονδίνο : Westview Press.
- Kerr, C. (1954), «The Balkanization of Labor Markets», στο Bakke E. W. (επιμ.), *Labor Mobility and Economic Opportunity*, Νέα Υόρκη: John Wiley and Sons: 92-110.
- Kristensen, K. (1998), *Functional Economic Areas of Denmark: Applying Input-Output Techniques to Commuting*, Nexø: Research Center of Bornholm.
- Krugman, P.R. (1993), «On the Relationship between Trade Theory and Location Theory», *Review of International Economics* 1: 11-22.
- Massey, D. (1984), «Introduction: Geography matters», στο Massey, D. και Allen, J. (επιμ.), *Geography matters*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Routledge.
- Myers, C. και Shultz, G.P. (1951), *The Dynamics of a Labor Market*, Νέα Υόρκη: Prentice Hall.
- Papps, K.L. και Newell, J.O. (2002), «Identifying Functional Labour Market Areas in New Zealand: A Reconnaissance Study using Travel-to-Work Data», *IZA Discussion Paper* 443.
- Peck, J. και Theodore, N. (2010), «Labor Markets from the Bottom Up», στο McGrath-Champ, S., Herod, A. και Rainie, A. (επιμ.), *Handbook of Employment and Society: Working Space*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Prodromidis, P.-I. K. (2009), «Determining the Labor Market Areas of Cyprus from the 2001 Commuting Flows», *Cyprus Economic Policy Review* 3(2): 57-72.
- Prodromidis, P.-I. K. (2010), «Identifying Spatial Labour Markets in Greece from the 2001 Travel-to-Work Patterns», *South-Eastern Europe Journal of Economics* 8(1): 111-128.
- Rossi, P.H. (1980), *Why People move*, Beverly Hills: Sage.
- Smart, M.W. (1974), «Labour Market Areas: Uses and Definition», *Progress in Planning* 2: 239-251.
- Smart, M.W. (1981), «Labour Market Areas in Great Britain: Developments since 1961», *Geoforum* 12(4): 301-318.
- Soja, E. (1980), «The Socio-Spatial Dialectic», *Annals of the Association of the American Geographers* 70: 207-225.
- van der Laan, L. (1991), *Spatial Labour Markets in the Netherlands*, Delft: Eburon.
- van der Laan, L. και Schalke, R. (2001), «Reality versus Policy: The Delineation and Tasting of Local Labour Market and Spatial Policy Areas», *European Planning Studies* 9: 201-221.
- Vance, J. (1960), «Labor-Shed, Employment Field and Dynamic Analysis in Urban Geography», *Economic Geography* 36: 189-220.
- Wilcox, R.C. και Sobel, I. (1958), *Small City Job Markets*, Urbana: Institute of Labor and Industrial Relations.